Naše řeč ROČNÍK XVII. ČÍSLO 5.

Jan V. Sedlák: Epitheton u Petra Bezruče.

Poetika se v rozličných dobách dívala na básnické epitheton různě, ale vždycky v něm viděla a vidí podstatnou součást básnického stylu, zvláště pak poetika novodobá. Epitheton je jí měřítkem básníkovy fantasie, jeho smyslové a charakterisační bystrosti, jeho schopnosti dát základnímu slovu nový znak, novou vůni, dát mu novou náladovou působivost i spojitost. Původně epitheta se svým základním slovem splývala v jednotu ztrnulou, neměnnou, mechanicky se opakovala a přispívala víc ke stálosti a okrasnosti básnického stylu, v moderní poesii však souvisí daleko víc s osobností básníkovou, s jeho zážitky, sklony, s potřebou osobního výrazu. Tuto spojitost osobnosti básníkovy s básnickým výrazem uznávají dnes i někteří novější badatelé ruští.[1]) Epitheton je podle nich určováno nejen dobou, časovou módou, ale i zvláštním vztahem básníkovým.

Je známo z vývoje literárních směrů a škol, že se dívaly různě na funkci epitheta. V některých školách a směrech se epitheta ustálila, tvořila zvláštní kmenovou zásobu, jíž se obecně užívalo. Tak tomu bylo na př. v klasicismu i v jiných směrech. Epitheton bylo konvencí, šablonou, která ustrnula a tak se přejímala, neboť těmto směrům nezáleželo na epithetu novém, překvapujícím, osvěžujícím. Přišly však směry jiné, především romantika a po ní impresionism, které měly zvláštní zálibu v epithetu novém a působivém. Romantika vypracovala epitheton přímo s virtuositou. Je povědomo, jak romantika vedle slovesa, které je dynamičtější, uplatnila epitheton jako jeden z nejvýznačnějších prvků výrazových,

---

[1]) *B. Žirmunskij, K voprosu ob epitete.* Ve sborníku statí *Pamjati P. N. Sakulina,* Moskva 1931, str. 75—82.

je znám výrok Mussetův, že romantika je poesií adjektiv.[2])

V romantickém epithetu se uplatnila dokonale osobnost básníka. Tato romantická tendence, usilující o novost, individuálnost epitheta, má velmi blízko k obdobné tendenci básnického impresionismu, který rovněž hledá epitheton rosně svěží, neotřelé, nejméně užívané, v němž se právě projeví zvláštnost pohledu básníkova. Moderní poesie se vyhýbá epithetu ustrnulému, zdobnému, a usiluje o epitheton osobité, a přejímá-li už epitheta tradiční nebo i konvenční, snaží se jim dát novou náplň, nový vztah. O tom rozhoduje výrazová potřeba básníkovy individuality. Tato potřeba překonává vlivy doby, směrů i vlivy osobností a vzorů básnických.

Nejen epitheton, ale i celý básnický výraz, celá řeč básníkova je podrobena této vnitřní potřebě osobnosti, vyjadřujíc její nazírání světa a její prožívání skutečnosti. Studujeme-li tedy epitheton básníkovo, musíme si mimo jiné všímati, jak souvisí s jeho zážitky, do jaké míry se v něm vyjadřuje a projevuje jeho prožitek. Tak se nám mnohé z jeho epithet ukáže charakteristickým a typickým.

Jsou jistě vedle epithet typických a osobitých epitheta, která udávají jen vlastnosti málo proměnlivé, a jsou nazývána obyčejná, konvenční nebo tradiční. Avšak i takové tradiční epitheton mívá různou funkci v celku básnickém. Byla nadhozena otázka, jaká je funkce takových tradičních epithet vedle epithet individuálních v jazyce básnickém. Odpověď na tuto otázku je částečně odpovědí na otázku o rozdílu řeči básnické a obyčejné. I řeč obyčejná se stává řečí básnickou, při čemž především záleží na nové náplni, na zvláštním užití, na spojitosti s celkem básníkova výrazu vůbec. V této spojitosti, v tomto celkovém užití může i zcela konvenční epitheton míti zvláštní působivost a poslání. *Černé* doly, *černí* kovkopové a pod. epitheta jsou zcela konvenční, a přece v souboru barevných epithet a v celkové struktuře Bezručova výrazu mají zvláštní postavení a účinnost.

Básnické epitheton má hlavně vzrušiti novostí vztahu, má vzbudit nové a nečekané představy, má rozrušit logicky ztrnulou konvenci, má překvapit, má — a v tom se shodují teoretikové duchovědní stejně jako formalističtí — přispěti k emocionálnosti a k zesílení obraznosti.

Epitheton v řeči obyčejné má za účel, základní pojem blíže omezit a zúžit, ale básník neustrne jen na takovém logickém

[2]) *Fr. Strich, Klassik und Romantik* 1922, str. 136.

postupu, na jednoznačnosti významové, touží z niterné potřeby po oslabení logické spojitosti, touží po vytvoření spojitosti nové a působivější. Smělost a novost takového spojení je dána povahou obraznosti.

Petr Bezruč náleží k těm, kdož nejsou v epithetu novotáři. Nevytváří epithet příliš nových a neužívá jich nadměrně. Jsou básně, kde se najdou sotva čtyři epitheta. Takových básní, kde se epitheta vyskýtají v míře hojnější a s promyšlenou výrazností, není mnoho. Je to na př. báseň »Pluh« nebo »Krásné pole« a několik jiných. Nikdy neužívá Bezruč epithet pro planou ornamentálnost, samoúčelnou dekorativnost, ač se nevyhýbá epithetům ustáleným, ba až konvenčním. V motivech antických užívá epithet z poesie antické. Na vrub tohoto vlivu je možno připočísti nepatrný počet epithet, jako *blýskavohelmý, běloperutný, homerický;* tomuto vlivu je možno připisovat místy hojnější užití i zvláštní rozložení epitheta, jako na př. v básni »Dědina nad Ostravicí«, jež celá je naplněna představami poesie antické:

Jak když před *dlouhým* a *žlutým* tím murem
— blesk hoře bil v otce a rozrazil matku,
zoufalá žena na zeď klesla skrání —
prachem jej *padlého* obránce města
vlek *surový* Řek.
Jak když pod kopytem *římského jezdce*
dřevěným štítem a *kamenným* mečem
nadarmo máchna vstříc oceli *těžké*
v prach klesl barbar: atd.

Vliv antiky ani po stránce ideové ani po stránce výrazové nemá zásadního, rozhodujícího významu v poesii Bezručově. Ta je, jak jsem ukázal jinde podrobně, určována hlavně třemi základními zážitky: zážitkem erotickým, zážitkem sociálním a zážitkem vlasteneckým. Zážitek antiky jako zážitek vzdělanostní má význam podružnější.

V epithetech Bezručových značnou převahu mají epitheta barevná. Není podstatně doloženo tvrzení Vondráčkovo,[3]) že Bezruč měl zásadní a přirozený odpor k epithetům, hlavně barevným. Naproti tomu vykladač Bezručův V. Martínek[4]) přiznává zase až přílišnou váhu epithetu, větší než slovesu.[5])

[3]) *Fr. Vondráček, Poesie Petra Bezruče,* v Praze 1912, str. 96.

[4]) *V. Martínek, Petr Bezruč,* Mor. Ostrava 1924, str. 94.

[5]) Podrobný rozbor slovesa Bezručova však ukáže pravý opak. Bezruč je básník, u něhož se všecka dynamika básnického výrazu především a hlavně soustřeďuje právě do slovesa.

Správně usuzuje na zvláštní zálibu Bezručovu v červeni a černi, v barvách plných, nelomených, protichůdných a kontrastních.

Hojnost barevných epithet u Bezruče by mohla vésti i k názoru, že jde o blízkost nebo o vliv impresionismu. Proti tomu je třeba hned s počátku říci, že barevná epitheta Bezručova nejsou samoúčelná, že se nerozvíjejí z potřeby smyslových sensací, že se nehromadí, aby vyčerpávala úplnost prchavých dojmů, že nejsou výrazem hravé fantasie.

Všimněme si těchto barevných epithet podrobněji.

Tak epithet *černý, tmavý, temný, snědý* užito je v díle Bezručově více než sedmdesátkrát. Vyskytují se nejhojněji ze všech jeho epithet vůbec. Z těch sedmdesáti epithet připadá na vlasy, oči a pleť plných pětadvacet. S nimi souvisí i »*temná* upomínka«. Tato epitheta mají vztah k básníkovu zážitku milostnému, který měl základní vliv na celou tvorbu i výraz. Také z chmurných zážitků vlasteneckých a sociálních vniká temné zabarvení do epitheta Bezručova. Vztah *k zemi* a k lidu vyjadřují tato temná epitheta: *mračná* země, *černá* země, *černý* bor, *černý* les, *černé* doly, *černé* domky, *černá* jizba, *černé* lože, pak i *černý* kovkop, *černí* muži, *černé* ruce, a nade vším, nad zemí i nad lidem táhne se noc, noc *temná* nebo i *šerá*.

Bezruč je básníkem kontrastu. Proto svou čerň uvádí nejednou v protiklad, tu průzračnější, onde složitější; klade ji v kontrast s barvou rudou nebo bílou a polarita tohoto protikladu, mocně prožitá, osciluje nejednou celou básní a dodává jí mohutné působivosti.

Typická je na př. hned báseň »Červený květ«, v níž se symbolisuje jedinečně osobnost básníkova. Zde se hromadí epitheta v nezvyklé míře, ano dokonce se jedno význačné epitheton anaforicky opakuje:

> Za *temným* oknem, v květníku *sivém*
> *hrubý* a *špičatý* mračil se kaktus.
> Jednoho jitra
> *červený* z lodyhy vyrazil kalich,
> *červený* květ.

Kontrastují tu nejen epitheta, ale i všechen výraz, v němž je vzácná jednota vnější i vnitřní formy.

Protikladnost epithet nikde neporušuje jednotu básně, naopak hoví tvůrčímu principu Bezručovu. Někdy celá báseň je naladěna do jednoho základního tónu i v svých epithetech, avšak na jejím pozadí se objevuje kontrastující barva. Tak

je tomu v jedné z nejdůležitějších básní, »Jen jedenkrát«, jež je celá laděna v temné spodní barvě na žhavém pozadí. Dokazují to zřejmě i její epitheta *smutný, temný, černý, zasmušilý, začouzený, teskný, mračný, zvadlý, mrtvý,* z nichž některá se i opakují; vedle nich je jen *slunečný* Bůh, *slunečná* záře a *bílé* listy. Kontrast těchto barev je opět symbolicky ztvárněn.

Přesvědčujeme se z toho, že barevná epitheta Bezručova mají smysl symbolický, že jsou ve vztahu velmi blízkém k básníkovu zážitku, jsou obrazem jeho nitra i jeho masky. Také z oblasti zážitku vlasteneckého můžeme uvésti jednu typickou báseň. Je to báseň »Opava«, celá zladěná do temnobílého kontrastu. Básní letí *černý* pták s *bělavým* zobákem a po *temné* prohře osudové budou vlát prapory na věžích *bílého* města. Je tu celkem málo těchto barevných epithet, ale síla základní představy i její kontrast působí mohutně svou symbolickou naléhavostí. K této symbolické naléhavosti přispívá kontrast celé vnitřní náplně i celého výrazu.

Připojuji ještě jiné doklady na barevné kontrasty: dvě *tmavé* oči . . . *jasně* žhnou, *tmavým* vlasem *probleskly* oči, z *černých* vlasů pod vln *sněhem* . . ., *bílé* líce s *tmavým* okem, anebo z jiné oblasti: ves temnem prosvítá, *černá* voda v *světlou* padá a pod. Jinak je jasné, bílé barvy u Bezruče pramálo. Epitheta *jasný* a pod. užito je zřídka v jeho významu původním (hladina řeky jasná); většinou má přídech a smysl ironický (*jasný* markýz a j.). Má tedy opět náplň kontrastní.

Epitheta barevná i jiná mívají u Bezruče smysl typicky symbolický. Tato symboličnost je zase v těsném vztahu k nitru básníkovu, bývá buď přímo osobní, nebo mívá platnost nadosobní, hlavně ve vztazích k zážitkům vlasteneckým. Takovým osobně symbolickým obrazem je »strom zvadlý« s kontrastní představou růže; je to typická maska stejně jako ‚hrubý a špičatý' *mračící se* kaktus za *temným* oknem s kontrastní představou *rudého* květu. V jiné oblasti zážitkové je symbolická na př. *modrá* strana, nebo zkráceně *modrá,* symbolicky kontrastuje *temná* a *bílá* v Blendovicích, kde symbolický je *bílý* sníh a také *bílá* zima, ale proti tomu je *černý* běs, *temná* noc a *černý* hrob jako symbolická představa bezútěšné skutečnosti kmenové.

Ostatek epithet *černotmavých* má jen význam většinou charakterisační, na př. *černé* koně, *černé* suky (psi), *tmavé* zvonky, *temná* srst, *tmavá* křídla a pod. Leč i v těchto epithetech, zdánlivě konvenčních, nejednou působí vztah a souvis-

lost se zážitkem základním. Tak je tomu u tmavých zvonků, tmavých křídel, ale je tomu tak i u těch černých koní a černých psů.

Z převahy temných epithet se často usuzovalo na pesimistický životní názor Bezručův. Viděli jsme však, že čerň je barva spojená se základními zážitky básníkovými, vidíme, že tato barva náleží k osobitým barvám bezručovským a že teprve v prožitku nám vysvitne její pravý význam; sotva lze však z pouhého užití této barvy usuzovati na světový názor básníkův. (Ostatek příště.)

Vladimír Šmilauer: Studentské přezdívky z Bratislavy.

I. Studentská řeč si zaslouží plně pozornosti, jíž se jí v poslední době dostává. Dávát nám možnost nahlédnouti hodně hluboko do skutečného života jazykového. Na ní můžeme studovati podmínky, za nichž se slovo rodí, vztahy mezi tvůrcem slova a společností, která je přijímá, rychlost, s níž se slova ujímají a šíří, jejich osudy a trvání.

Abychom však tohoto poučení skutečně došli, musíme při svém zkoumání studentské řeči vycházeti vždy z přirozeného celku, v němž se vyvíjí, z jednotlivé třídy. Třídní řeč musíme zachytiti a vyložiti podle důkladné znalosti všech poměrů. Prosté mechanické snůšky slov a frází z nejrůznějších měst, ústavů a tříd bez náležitého výkladu ze zvláštních poměrů jejich kolébek nepřinášejí valného užitku. Nejpříznivější podmínky pro tato studia poskytují přezdívky. Nepřenášejí se totiž z přirozených příčin tak snadno z ústavu na ústav jako jiné složky studentské řeči, a umožňují nám proto studovati celý vývoj od počátku.

Nejbohatější a nejvyvinutější studentskou řeč, s níž jsem se kdy setkal, měla jedna třída na Masarykově reálném gymnasiu v Bratislavě. S ochotnou pomocí jejích bývalých příslušníků vznikly tyto výklady.

II. Podkladem tohoto bohatého vývoje byla neobyčejná soudržnost celé třídy. »Bol to malý štát zriadenia republikánskeho«, charakterisoval ji jeden z jejích členů. Příčiny této solidarity, z níž nebylo výjimek a které se podrobovali i ti, kdož jinak celým svým založením stáli opodál jednotlivých »akcí«, tkvěly v pohnuté minulosti. Byla to jedna z tříd nešťastných. Několik špatných a včas neodklizených jednotlivců ji hned s počátku zdemoralisovalo a zjednalo jí po-

věst nejhorší třídy na ústavu. Tato pověst trvala i po odchodu vinníků a způsobovala, že se učitelé chovali k celé třídě chladně a nedůvěřivě. Tvrdý režim, kterého se na čas použilo, tuto propast jen prohloubil, právě tak jako jednoho roku velmi silný přírůstek repetentů, z nichž mnozí nebyli dostatečně přesvědčeni o zaslouženosti svého osudu. Tento neblahý poměr trval několik let a způsobil profesorům i žákům mnoho těžkostí. Až na konec se podařilo jej napravit. A že třída byla jednolitý celek, byl jednotný a rychlý i její vzestup: maturita této kdysi tak vykřičené třídy byla jedna z nejklidnějších a nejlepších, které kdy na ústavu byly. Ovzduší pevné soudržnosti a přátelství, vytvořené společnými boji a nebezpečenstvími, bylo nesmírně příznivé bujnému vývoji studentské řeči.

Velmi jasně se v této třídě ukazoval dvojí, značně rozdílný typ slovenského venkovského a českého velkoměstského studenta. Rozdíly mezi nimi se projevovaly i v různém vlivu na společnou studentskou řeč.

Venkovští studenti se neuplatňují ve všech třídách stejně silně a příznivě; v naší třídě však měli zastoupení velmi čestné a vliv pronikavý. Většinou do školy dojížděli. Toto dojíždění však, které jinak ubíjí tělesně i duševně a silně brzdí celý vývoj, umožňuje též, že si student uchovává živý styk s lidem a neodcizuje se svému rodnému prostředí. Tak si i naši »dedinčania« uchovali lidovou jadrnost, v níž jejich mládí zdůrazňovalo stránku veselou, ono »raganství«, jak bychom to mohli nazvat podle klasické figurky Šándorovy. Projevovalo se hutným humorem, škádlivým tónem ve styku s druhy, dialektickými slovy a obraty, mezi nimiž zvláštní místo mají šťavnaté lidové kletby a přezdívky.*)

*) Dobrým uvedením do tohoto prostředí je tato »nakrátko po račištorfsky« (Račištorf, vinařská obec u Bratislavy) napsaná epištola:

»Ket sem už mjeu svoje roky a cíciu sem sa dosci pri sebje, povidaui si tí naši doma: „Ná temu našemu Ferkovi sa do roboty ňijak nesce. Na remesuo ho též neňi, lebo je velice gramblavý (nemotorný), ná reku dáme ho do škou, ket sa g ňičemu nemá.” Mje to just nebyuo po vúli, nuž ale co si pomožeš. Pomysleu sem si: „No ket to mosí byt.”

Ná chvala Pánu Bohu, veru uš pjekných pár rokú chodzím sa učit za teho pána. Tetka Hrdličková mi ráz povidaui, že už já mosím chodzit prinajméně do tej trinástej (tam se učí černokněžnictví), lebo praj sem ešče za Uherska začau. Ó šak ono by to nebyuo tak zlé chodzit do tých škou, zende sa tam čovjek ze šelijakým národem. Hm, ale ket sa vedla vás prilepí taká nemrava, jak vedla mja, to už máte potom pekuo nadycky. Né, že by sem sceu někoho omúvat (pomlouvat), Bože uchovaj, nuž ale mosíme si pravdu povidat zoči voči. Šak náš súsed by byui ináč

U druhého typu je důležitější, že jsou to studenti velkoměstští, než že jsou to studenti čeští. Několik městských hochů slovenských se od nich nijak výrazně neodlišovalo. Jejich přínosem do společné řeči byla módní pražská »psinósní« řeč, vtipná a obhroublá.

Vlastními kolébkami studentské řeči byly menší kroužky v třídě (v posledních letech zvláště Hoblársky spolok, Detská záhradka, Literární kroužek, předtím Bratrstvo smrti).

III. Živnou půdou pro dávání přezdívek je nechuť k nevýmluvným, neplastickým, příliš studeným a úředním příjmením. Jsouť naše příjmení dnes pouhými konvenčními značkami, třebas v době svého vzniku byla silně citově přízvukována (jména lichotná i potupná) nebo vyjadřovala nějaký skutečný význačný vztah svého nositele (původ, bydliště, zaměstnání). Ale postupem doby, děděním jmen, citový přízvuk vyprchával, na původ označení se zapomínalo, jméno se stalo pouhým úředním názvem. Dnes zpravidla už necítíme souvislosti příjmení s obecnými jmény, z nichž vznikla. Nepozastavujeme se nad tím, je-li pan Krátký velikán a pan Hrubý střízlík, jmenuje-li se blondýn Černý a brunet Bílý; Samcové, Koláčkové a Vomáčkové se pro svá jména také už nehorší. Mládež však nesnáší dobře těchto prázdných slov; chce míti jména přiléhavá, silně citová, jména výmluvná, která by kreslila svého nositele připomenutím jeho význačné vlastnosti nebo veselé příhody, za níž se stal středem pozornosti. A tvoří si je. V naší třídě došlo až k to-

---

do svjeta, takto sú aj fest aj zďelaný aj svetem prehnaný. Keby len nebyui takým grobijánem. Co si má čovjek s ňima počat, ket si neňi preď ňima istý ze životem aňi na minutu. Ňegdo by moheu mjet namívaňí (podezření) na mja. Já zas sem taký, že neublížím ani kuraci, šak mja šeci dobre poznajú. Nuž ale ket porádňe má ňeco proci vám a porád a porád vám stúpá do svjedomjá, ná reku, kam toto donde, šak to takto nemože byt na žáden spúsob; a čovjek sa len preca ohuásí. Vet sem im už kolkoráz povidau, že by sme sa mohui jak sa patrí sporadovat, hja ale ket oňi nenechajú čovjeka domúvit. Dycky len co bit, to bit. Už sem im už aj povidau: „Čujte, súsed, šak by sme sa mohui rozendzít." O tem oňi aňi čut nescú. Už sem im aj slúbiu, že im zapuacím aj unováciu (námahu), ket to bude jak čašké cisíce stát; oňi na čovjeka len zhurta a nedaj Bože ich dostat z uavici. Mysleu sem si: „Byuo to také len f úni (loni) a ufám tento rok dostanú teho rozumu." Ale už z nich nebude ňic. Pravda fčil chodzím vjece medzi ludzí, co sem uš tým úradem, a oňi mi dycky aj medzi ludma takú haňbu robijá. Ale lepší je nechát čerta na pokoji, lebo aňi fčil nevím, co z teho vykvitne, ket sem týchto pár rátkú o ňich napísau.«

O obou studentech, »úradu« Ferkovi a jeho »pánu súsedu«, věrných a stále se rvoucích přátelích, ještě uslyšíme.

mu, že nové jméno bylo něčím závazným. Dokud nový žák neměl obecně uznávané přezdívky, byl v třídě cizím prvkem, »zapáchal divočinou«; udělení přezdívky bylo jeho přijetím do těsnějšího svazku třídy.

IV. A. Až do třetí třídy, kdy ještě nebylo pravé soudržnosti, nebylo také vlastních přezdívek. Prvním projevem kamarádství bylo oslovování křestním jménem. To se dálo pravidelně v menších kroužcích, jaké vznikaly od počátku z žáků téže obecné školy, hochů z téže vesnice nebo z téže železniční trati. Většina těchto jmen byla později zatlačena jmény jinými. Některá se však z jistých příčin stala obecnými a zůstala.

Kaco a *Karči* byli dva Karlové třídy, rozlišovaní různými obměnami svého křestního jména. Právě svou rozlišovací funkcí zakořenila se tato jména tak hluboko, že odolala všem pozdějším pokusům o skutečnou přezdívku. Jindy bylo ponechání křestního jména projevem jakési úcty, která nepřipouštěla přezdívky škádlivé. Tak tomu bylo u dvou dívek v třídě, které se sice družného života naprosto nevzdalovaly a dobrovolnou třídní kázeň přísně zachovávaly, ale přece si udržely nijak nezkalený uctivý poměr hochů k sobě. K nim se nemluvilo slangem, nýbrž »literárně«. (Poměr chlapců a děvčat na našich školách je, krom nějakých snad výjimek, ovšem zcela jiný, než by to chtěla světu představit nečistá fantasie některých spisovatelů.) *Blanka* a *Viera* zůstaly; jméno Viery, primusky, se proslavilo zvláště heslem, s nímž se její spolužáci vrhali do nerovných bojů s matematickými a jinými komposicemi: »Viera nás spasí!« [Viera = a) víra, b) Věra.] Jen ojediněle se užívalo pro Blanku záhadného jména *Dudu* a v poslední třídě se zasloužil o nové jméno pro dívky profesor, který je vyvolal tímto originálním způsobem: »Pojďte, napište to, třeba jedna z těch dvou osob!«. Staly se tedy *Osobou I.* a *Osobou II.* Ale i to bylo pojmenování jen příležitostné. Také vážný a pozornost nijak nebudící *Gejza* si podržel své jméno; z téhož důvodu měla větší životnost i jména *Števo* a *Augustín*.

Dva význační representanti jednotlivých typů přinesli si své jméno z kroužků: energický vůdce »dedinčanů« *Ferko* s jedné strany, typický velkoměstský student *Pepek* se strany druhé. Další jména se udržovala, že sama dávala příležitost ke škádlivým obměnám: jméno Felix, jehož nositel od horlivých »lizačů plátna« (návštěvníků »studentských lóží« v prvních řadách biografů) dostal přídomek »*Kocour Felix*«,

a jméno Lev, jehož majitel musil ovšem podstoupit metamorfosu v módnějšího *Pardála;* to však bylo jméno dosti řídké. (Ostatek příště.)

Jiří Haller: Spisovná čeština a jazyková kultura. IV.

Poslední z článků, které se týkají jazykové správnosti v širším smyslu, je úvaha J a z y k s p i s o v n ý a j a z y k b á s n i c k ý od univ. docenta estetiky *dr. Jana Mukařovského* (123—156).[1]) Zabývá se nejprve otázkou, je-li básník vázán normou spisovného jazyka, t. j. je-li jazyk básnický zvláštní druh jazyka spisovného, či je-li to útvar samostatný. Dr. Mukařovský soudí, že jazyk básnický není druhem jazyka spisovného, a to už proto, že má k disposici i jazykové útvary nespisovné, na př. rozličné vývojové fáze jazyka, dialekty, argot atd. »Úzká souvislost« mezi oběma těmi jazyky záleží »především v tom, že jazyk spisovný je pro básnictví pozadím, na kterém se odráží esteticky záměrná deformace jazykových složek díla, jinými slovy záměrné porušování spisovné normy« (str. 124). Čím pevněji je ustálena spisovná norma, tím rozmanitěji lze ji porušovati a tím víc je v jazyce možností pro básnictví. Mezi jazykovými složkami básnického díla je ovšem mnoho prvků nedeformovaných a právě na nich se odráží deformace složek ostatních. Teoretik spisovného jazyka může tedy pojmout do svého materiálu i díla básnická, musí však odlišiti složky deformované od složek nedeformovaných.

Ale jádro problému vidí dr. Mukařovský v rozdílnosti funkce obojího jazyka. »Funkce básnického jazyka záleží v maximální aktualisaci jazykového projevu. Aktualisace je opak automatisace, tedy odautomatisování nějakého aktu; čím více je akt automatisován, tím méně je jeho provádění provázeno vědomím, čím silněji je aktualisován, tím úplnější je jeho uvědomění. Objektivně vyjádřeno: automatisací se jev schematisuje, aktualisace znamená porušení schematu« (str. 127). V jazyce spisovném má aktualisace účel, obrátiti intensivněji zřetel čtenáře k věci; v jazyce básnickém se aktualisace stává samoúčelnou. Maximálnosti aktualisace nedosahuje básnický jazyk množstvím aktuali-

---

[1]) O článku univ. prof. dr. M. Weingarta »Zvuková kultura českého jazyka« se pokusíme opatřit svým čtenářům zprávu od fonetického odborníka.

sovaných složek, nýbrž důsledností a systematičností aktualisace. Jedna ze složek při tom stojí nejvýše a jí se řídí složky ostatní; je to dominanta. Vzájemné vztahy všech složek tvoří strukturu díla a mohou být rozličně utvářeny vzhledem k pozadí normy spisovného jazyka anebo tradičního estetického kánonu. Škoda, že při svém výkladu je dr. Mukařovský příliš skoupý na názorné příklady.

Porušování spisovné normy je tedy pro jazyk básnický nezbytné; »upírat dílu básnickému právo na porušení spisovné normy znamená negovat básnictví«.

Z úvah o jazyce nelze dále vyloučiti ani estetické hodnocení. Oblast estetického hodnocení daleko přesahuje hranice umění a zabírá téměř všechny výkony člověka, a proto nepochybně do ní náleží i jazyk. Dnešní puristé sice zavrhují estetické hodnocení v teorii, ale často se jím řídí v své praxi. Užívají-li termínů *jadrný, dobrý výraz, papírový výraz, šeredný výraz* a pod., už tím vkládají do svého rozlišování odstín estetického hodnocení. Stejně je estetický i postup, kterým se zamítá na př. přenesený význam slovesa *přehnati* (str. 136 n.). Estetické hodnocení má velký význam i pro vývoj spisovné normy. Bylo by proto třeba vědecky zkoumat a určit estetický kánon dnešního spisovného jazyka i prozkoumat vývoj tohoto kánonu v minulosti.

Básníci nejsou tvůrci spisovného jazyka, nejsou ani odpovědni za jeho stav. Přejde-li co z jazyka básnického do jazyka spisovného, je to přejetí stejné, jako když se na př. přejme do spisovného jazyka něco z jiného jazykového prostředí (z nářečí, slangu atd.), ale vždy se tak děje »mimo záměr básníků«. Básnické neologismy jsou tvořeny za jiným účelem než novotvary spisovné, a proto je nelze oboje posuzovat podle stejného měřítka. Přes to však básnický jazyk působí na vývoj jazyka spisovného, ale v různých dobách různě. Na př. v době t. zv. klasicismu se jazyk básnický velmi blíží jazyku spisovnému, t. j. deformace jazykových prvků je velmi omezena. Čeština dobou klasicismu neprošla, ale přes to bylo ve vývoji češtiny období, kdy obojí jazyk téměř splýval, t. j. doba obrozenská. Tehdy nebylo takřka rozdílu mezi neologismy básnickými a spisovnými, a proto se také mohly básnické neologismy tak hojně ujímat. Ale ani v téže době nemusí být poměr jazyka básnického k spisovnému stejný u všech básníků. Někteří z nich téměř vůbec nedeformují jazykové složky svého díla (na př. Arbes), jiní deformují jen se zřetelem na thema, na př. za-

barvují nespisovně svůj jazyk, aby charakterisovali osoby a prostředí (T. Nováková), jiní zase deformují jazykové složky samy o sobě (Vančura). Význam básnické deformace pro jazyk spisovný však záleží ještě v něčem jiném: často se totiž charakteristický rys jazyka, který dosud unikal pozornosti jako prvek úplně zautomatisovaný, objeví teprve v básnické aktualisaci, jíž byly dosavadní vztahy změněny, zpřevráceny a jazyk byl ukázán s nové stránky, předtím neviděné. Tak na př. symbolismus u nás odhalil jazykovému povědomí podstatu větného významu a dynamičnost větné konstrukce.

Jazykový kritik má právo posuzovat jazyk básnického díla, ale jeho kritika může být jenom estetická. Nesmí soudit básníka ve jménu spisovné normy a musí vzít na sebe osobní odpovědnost za každý svůj soud. Na vybranou má dvojí metodu: buď stojí na stanovisku struktury zamýšlené básníkem a žádá její důsledné uskutečnění, anebo se hlásí k struktuře jiné, a pak zároveň s dílem zavrhuje i strukturu, na které je dílo vybudováno. Ani »bezděčné« chyby jazykové v díle básnickém nesmí kritik posuzovat jako pouhé chyby, neboť i ony se mohou stát »faktem básnické struktury«.

Článek dr. Mukařovského je vedle výkladu prof. Havránka nejdůležitější a nejdůmyslnější příspěvek této publikace. Otvírá nový a velmi poučný pohled na básnické dílo, třebas je osvětluje toliko s jediné stránky. Dr. Mukařovský totiž naprosto důsledně uplatňuje své stanovisko estetické a vůbec, jak se zdá, neuznává při posuzování básnického díla hledisko jiné. Ale takovýmto výhradním monopolem estetiky by se proti jedné krajnosti, která se kárá, t. j. proti čistě jazykovému posuzování básnického díla, stavěla jen krajnost druhá. Každé umělecké dílo má dvojí stránku, technickou a uměleckou, a každá z těchto dvou stránek se řídí svými zákony. Oboje ty zákony *musí* umělec znát; nedovedeme si na př. představiti velkého hudebního skladatele, který by neznal nauky o harmonii. Je pravda, že leccos z toho, co náleží k technickému vzdělání, může umělec nahraditi intuicí, ale na to právě velcí umělci spoléhají nejméně. Geniální skladatel B. Smetana, veliký obnovitel (»deformátor«) české hudby, ze svého díla vyloučil skladby, které vytvořil před svým vyučením u Proksche, a to proto, že vznikly, jak sám se vyjádřil, »v čirých temnotách duchovního vzdělání hudebního«. Žádáme-li na slovesných umělcích, aby

znali jazyk, jehož užívají, není to přece požadavek přemrštěný; ve všech jiných oborech umělecké práce je obdobný požadavek naprosto samozřejmý, a věru nevíme, proč zrovna básník by měl být z této obecné povinnosti vyňat. Rozdíl mezi uměním slovesným a jinými obory je v tom, že slovesný umělec užívá materiálu společného nám všem, a proto kontrola, jak s ním hospodaří, musí být tím všestrannější. Dr. Mukařovský nečiní dobře, když právo takové kontroly upírá právě strážcům jazykové normy.

Privilegované postavení básníka k jazyku odůvodňuje dr. Mukařovský tím, že by básnictví bez záměrného a soustavného porušování jazykové normy nebylo možné. Tu záleží na tom, co se tím porušováním (deformací) míní. Dr. Mukařovský, soudíc podle některých jeho výroků, do něho zahrnuje nejen to, co bychom mohli nazvati osobitými stylistickými zvláštnostmi a výsadami básníků, nýbrž i vyložené jazykové chyby. Avšak tomuto pojetí jazykové praxe básnické odporuje zkušenost. K vytvoření dokonalého básnického díla není třeba porušovat normu jazykovými chybami. Dr. Mukařovský uvádí jako typ básníka deformujícího samoúčelně Vl. Vančuru; a přece je Vančura jeden z těch několika dnešních spisovatelů, jejichž díla vynikají jazykovou čistotou. Ani případ Nezvalův by nebylo možno dobře vysvětliti, kdyby these dr. Mukařovského platila v plném rozsahu: Nezval totiž v svých verších má jazyk mnohem lepší než v próze,[2]) a sotva asi v nich deformuje méně než v dílech prozaických. Tyto příklady ukazují naprosto nepochybně, že mezi možností básnicky tvořit a jazykovými chybami není přímé příčinné souvislosti. Všechno, co dr. Mukařovský vyhrazuje pro básníka (t. maximálnost, samoúčelnost aktualisace atd.), dá se velmi dobře srovnat s jazykovou normou; *ale ovšem musí básník tuto normu znát*. Básník, který se v svém umění nedovede obejít bez zřejmých chyb proti spisovné normě, by neměl býti brán za průměr obecně platný; je jistě velmi příznačné, že se protest proti této části výkladů dr. Mukařovského ozval i z řad básníků samých.[3])

Zdá se, že se dr. Mukařovský neobíral podrobněji rozdílem mezi zvláštnostmi, kterými se jazyk básníka liší od obecné normy, a mezi jazykovými chybami, kterými se

---

²) Tak soudí i prof. M. Weingart v ČMF. 18, 1932, 115 a v Rozpravách Aventina 7, 1932, 250.

³) Nejdůrazněji jej vyslovil St. K. Neumann v Přítomnosti IX, 1932, 832 n. a K. Čapek v LN. 4. XII. 1932.

ovšem od obecné normy odlišuje kdokoli, nejen básník; zdá se to aspoň podle toho, že mluví-li o jazykových odchylkách, míní tím někdy to, jindy ono. Ale ten rozdíl je příliš veliký, aby mohl být přehlížen, a NŘ. ho vždycky v svých výkladech, zvláště i v referátech, pečlivě dbala. Právo na osobité užívání jazyka (t. j. to, co Bally nazývá stylem) nikdo v NŘ. básníkům nebral a nebere; pozorný čtenář najde dokonce i v referátech, které se dnes pro své »školometské brusičství« atd. odsuzují nejpříkřeji, že se odchylky, které neodporují normě anebo jejímu duchu, toliko zaznamenávají, ale nekárají. Avšak to všechno ještě neznamená, že by jazyková chyba básníka nebyla chybou. I v hranicích platné normy spisovné je tolik možností k aktualisaci i k nezbytné deformaci výrazu, že žádný básník by se nemusil utíkat k jazykovým chybám, aby svůj slovní výraz osvěžil. Dr. Mukařovský ovšem ukazuje na čtyřech příkladech z referátu o Nezvalově románu, že se vytýkáním jazykových chyb omezuje právo básníka, aby užil takového výrazového prostředku, který jeho uměleckému záměru nejlépe vyhovuje. Nemůžeme s ním ani v této věci souhlasit, ale řekněme, že má pravdu: jak však by bylo možno tím zvláštním právem básníka vysvětlit a odůvodnit, že Nezval píše také na př. *vyrozumněl, připoměl, napjetí, nahražována, koštěné, v rukách a nohách, od něj, z nějž, do nějž, vyhražený, unešena, smísený*, že si plete *rekurs* a *revers, zhášeti* a *zhasínati*, že píše *byl cítit pach karbolky, bylo zužitkováno výkalů, takovou bývá někdy láska* atd. atd.? Je také takovéhoto porušování jazykové normy básníku nezbytně třeba, anebo je prostě znamením nedokonalé znalosti jazyka a jeho mluvnice?

Ale ani výklad, kterým dr. Mukařovský dokazuje, že Nezval oněch čtyř chybných výrazů užil záměrně, nepřesvědčuje; to potvrzuje také Arne Novák v Lumíru 59, 1933, 265. O výraze »vyjádřiti něco přehnanou mimikou« dr. Mukařovský říká, že nelze v něm slovo *přehnaný* nahraditi synonymy *přemrštěný, přepjatý*, neboť »mají významový odstín chtěnosti, afektace, avšak o tu zde vůbec nejde. Blaženka přehání svá gesta proto, aby jim dodala sdělovací výraznosti; gesta jsou zde náhradou slov. Kromě toho jsou tato přehnaná gesta projevem vzrušení, protože Blaženka přináší neočekávanou zprávu o konci války; vzrušená gesta však nelze nazvat přemrštěnými, tím méně přepjatými.« Proti tomu výkladu lze míti námitky; především nejsou gesta náhradou slov jenom zde, nýbrž i kdykoliv jindy; a kdo svým

gestům dává nad obyčej velký důraz, přepíná je, a jsou tedy jeho gesta přepjatá nebo přemrštěná, ať jsou vzrušená čili nic. Dr. Mukařovský tu patrně omezuje význam příd. jména *přepjatý* a *přemrštěný* jen na ten odstín, který má na př. ve spojení *přepjatý člověk*, t. j. ‚nepřirozený, strojený'.[4]) A činí to možná jen proto, aby vyvrátil velmi pravděpodobnou domněnku, že Nezval nezná ani školní mluvnici; neboť i v Gebaurově-Ertlově Mluvnici české 1, 1926, 141 vytýká se slovo *přehnaný* za chybný germanismus.[5]) Ještě menší váhu má námitka dr. Mukařovského proti nahrazení slova *záležitost* slovem *věc* (slovo *věc* je prý ve spojení *vyřizovati si věci* neurčitější než slovo *záležitost!)* a slova *prvotřídní* slovem *výtečný, velmi dobrý* (o tom praví, že je to citát z promluvy starého krejčího; P. Váša v LN. 23/10 1932 správně ukázal na to, že starý krejčí by toho slova nikdy neužil). Sloveso *míjeti* ve spojení »automobily míjející podél domů« se odůvodňuje trojnásobným opakováním hlásky *m* (auto*m*obily — *m*íjející — do*m*ů); ať už je tu náhoda či úmysl, uznáváme možnost takovéto námitky. Ale Nezval má sloveso *míjeti* v oblibě zcela zvláštní a užívá ho tak často, že se to musí státi každému čtenáři nápadným; omluvil by onen jediný případ také všechny ostatní?[6])

Termín *deformace* a jeho český překlad *porušování* tedy nevyjadřuje správně, v čem záleží pravá podstata jazykové

---

[4]) Podobně zužuje dr. M. význam slov při svém výkladu o bezděčném estetisování brusičů, když užívají slov *jadrný, papírový výraz* a pod. Jistě záleží na tom, co chce těmi slovy vyjádřiti pisatel; brusič, jehož pozornost směřuje především k stránce jazykové správnosti, jimi vystihuje tuto stránku. Spojení »jadrný výraz« mu neznamená nic jiného než »jazykově správný výraz«, spojení »šeredný výraz« pak znamená tolik co »výraz nesprávný«, spojení »papírový výraz« má význam »výraz knižní, neživý« a pod. Zdá se, že právě při této výtce nedbal dr. M. funkčního rozlišení jazyka, na něž jinak při kritice NŘ. klade takový důraz.

[5]) Zároveň se tu ovšem opakuje zjev, na který jsme několikrát upozornili už dříve, že totiž výtky proti dnešní kodifikované a závazné normě obrací dr. M. proti autoru referátu; to jest asi tak logické, jako kdyby voják střehoucí vojenský objekt byl činěn odpovědným za jeho architektonické nedostatky.

[6]) Dr. Mukařovský si kritiku referátu o Nezvalovi značně ulehčil, když z celé hromady výtek vybral jenom nepatrnou ukázku a ostatní odbyl pouhým tvrzením: »Kdybychom však provedli celkový rozbor všech (t. výtek), nezměnil by se podstatně obraz, který jsme se pokusili nastínit.« Ale jeho přísný soud o onom referátu by měl průkaznou moc teprve tenkrát, kdyby byl tímto způsobem probral a vysvětlil všcehny výtky, na př. i ty, které jsme uvedli výše; je naopak zcela pravděpodobné, že by se potom obraz změnil velmi podstatně.

praxe básnické. Daleko lépe vyhovuje výraz *přetváření (přetvoření)* básnického jazyka (užil ho K. Oliva v své Teorii literatury pro obchodní akademie, Praha 1932, str. 4, 7 a j.).

Ani výklad dr. Mukařovského, že jazyk básnický není druhem jazyka spisovného, nepřesvědčuje. Že může básník v svém díle užít i prvků nespisovných, na př. z nářečí, slangu a pod., není ještě důkazem nespisovnosti jazyka básnického vůbec; do oblasti spisovného jazyka nepatří jen ony prvky, *citáty* z jiného jazykového prostředí. Ale stejně jsou pouhými citáty i ve funkčním jazyce básnickém. Užije-li spisovatel v dialogu svého románu nářečí, nelze proto přece tvrdit, že by ono nářečí náleželo do jeho básnického jazyka anebo že proto už jeho jazyk přestává být jazykem spisovným. To by potom na př. i hudební skladba, v které je užito i jiných prostředků než hudebních (třebas v Čajkovského předehře »1812«), nebyla také hudbou. Výjimečný případ, že básník napíše celé dílo v nářečí nespisovném anebo že některý básník píše jen nespisovně, nemůžeme pokládat za průměr a posuzovat podle něho jazyk básnický vůbec. Máme naopak za to, že i básnický jazyk je druhem jazyka spisovného a že básník je za svůj jazyk stejně odpověden jako kterýkoli jiný člověk. Jeho výsada nezáleží v *porušování* jazykové normy, nýbrž ve způsobu, jakým jazykového materiálu normou přijatého užívá. Má mnohem víc volnosti než osoba píšící bez estetických záměrů, ale byť byla autonomie básnického jazyka sebe větší, je z ní vyloučena zjevná neumělost a neznalost i následek těchto dvou nedostatků — jazykové chyby. Výhody básnického tvoření jazykového záleží v jiných věcech než v dělání chyb: záleží v neomezeném výběru výrazů a v bohatství jejich kombinací, v rozvíjení skrytých možností vyjadřovacích, které jsou otevřeny především jazykovému umění básníka, v odhalování neznámých stránek jazyka a jeho charakteristických rysů, které dosud unikaly pozornosti jakožto prvky zautomatisované (Mukařovský 146), atd. Básník má možnost dokonce i nově tvořit slova (třebas snad ne tak velikou, jakou měl M. Z. Polák, jehož se dr. Mukařovský dovolává: takový básník by dnes asi sotva obstál). Ale to všechno básníkovi nikterak nedává právo, aby rušil normu. Básník, který dokonale zná jazykovou normu, není jí ani omezován a její zachovávání mu nemůže působit potíže; výrazy, které norma odmítla, prostě pro něho neexistují. Tím nemůže vzniknout mezera v jeho vyjadřovacích prostředcích, zná-li ovšem dostatečně vše-

chny *legální* možnosti svého jazyka; a těch je tolik, že celé generace básnické nestačí je vyčerpat a že každá nová generace objevuje v jazyce prostředky zcela nové. Je básník tedy omezen toliko měrou svého vyjadřovacího umění. Nedovede-li se vyhnouti na př. germanismu, normou odmítnutému, svědčí to spíše o chudobě jeho vlastního slovníku než o nezbytnosti zaviněné nedostatečností jazyka.

Pravda je, že ne všechny básnické aktualisace přecházejí do spisovného kolektiva. Ale z toho neplyne, že by poměr jazyka básnického k jazyku spisovnému byl jiný než poměr ostatních složek, neboť pochod při přejímání výrazů z jiných oblastí jazyka je zcela obdobný. Ani estetická záměrnost básnických novotvarů není důvodem k tomu, aby byly tvořeny »se značným násilím na jazyce po stránce tvarové i významové« (142). Všechny zvláštní funkce básnického jazyka se dají srovnat s jazykovou normou tak, aby netrpěl násilí ani básník, ani jazyk. Básník, který to nedovede, není básníkem dokonalým.

Dr. Mukařovský má za to, že básnický jazyk lze posuzovat toliko s hlediska estetického. Řekli jsme už, že pokládáme tento názor za jednostranný. Básník, stejně jako kdokoli jiný, kdo užívá jazyka, je podroben také jazykové kritice. Jazykový kritik pak má právo upozorňovat na takové odchylky od spisovné normy, které pokládá za chyby, na př. na užívání nečeských a platnou normou zamítnutých výrazů, na neumělost ve vyjadřování, na chyby tvaroslovné, pravopisné atd. Toho práva se jazykový kritik nemůže vzdát. Že se v tom neshodne s estetikem, který v hájení spisovné normy vidí překážku básnické práce, není nic divného. Jak je ono estetické hledisko dr. Mukařovského úzké, ukazují i příklady, na kterých je demonstruje. Hájí na př. Nezvalovo nadměrné užívání relativních vět poukazem na filmovou techniku, na t. zv. *prolnutí*, »zastřený přechod od thematu k thematu, thematický přesun, který se ve filmu děje tak, že část obrazu potrvá a odvrátí divákovu pozornost od proměny částí ostatních; touto proměnou se přesune thema a vlivem nového thematu nabude pak nového významu i ta část obrazu, která proměnu přetrvala.« Nelze zajisté nic namítat proti tomu, chce-li básník takového účinu dosáhnout slovy. Ale musí to umět. Nezval si však při tom počínal tak primitivně, že na konec z jeho prolnutí vznikly *do zlatova vypečené koroptve, jež lé-*

taly v celých hejnech. Účin je ovšem komický. Jestliže to dr. Mukařovský nevidí, svědčí to jen o příliš jednostranném zaměření jeho pozornosti. Stejně mu při analyse uniklo, že Nezvalova katachrése »vdechovat vadnoucí listí« je něco docela jiného než Nerudova zkratka »vrata zimně pozamčena«. Nezvalův obraz vybavuje především představu komickou (»vdechovat listí«) a tím ruší zamýšlený estetický účin (zvukovou shodou hlásek se sotva zachrání), kdežto výraz Nerudův je básnickou obdobou typu »býti jarně oblečen«, kterého se užívá i v jazyce hovorovém, a není v něm tedy nic násilného jako v obraze Nezvalově. Ale jak jsme pravili: názor na takovéto věci může býti různý podle hlediska, s kterého se posuzují; není však správné, když estetik prohlašuje, že jen jeho názor je oprávněn. Nelze souhlasiti s tím, aby se měla i neobratnost a improvisátorská nepromyšlenost v jazyce básníkově chránit pláštíkem estetické záměrnosti. Děje-li se tak přece, narůstá tím jazykovému kritiku jen nová povinnost: chránit spisovný jazyk také proti příliš jednostranným teoriím estetickým.

Na konec zbývá připojit jen dvě drobné poznámky. Právo básníka na jazykové chyby obhajuje dr. Mukařovský také poukazem na Poláka Conrada, který píše anglicky a dopouští se vlivem svého mateřského jazyka polonismů. Je arci možno posuzovat tento zjev kladně, ale jen v čistě vědecké studii, která jazykové jevy toliko zjišťuje, nikoli v jazykovém referátě pojatém se stanoviska jazykové normy. Bylo by ostatně třeba, aby dr. Mukařovský k tomu ještě připojil dodatek, kolik *anglických* spisovatelů mělo odvahu Conrada v jeho zvláštnostech následovat. Je totiž něco jiného, dopouští-li se chyb proti duchu jazyka cizinec, jehož mateřský jazyk je jiný než ten, kterým se vyjadřuje, anebo dopouští-li se jich spisovatel v svém jazyce mateřském. Co bychom mohli pochopit u Němce píšícího česky, nebudeme promíjet spisovateli vyrostlému z půdy čistě české. Dr. Mukařovský tu mohl sáhnouti dokonce pro příklad domácí: také u nás jsou spisovatelé dvojjazyční a také jejich čeština má zvláštní ráz, někdy hodně nečeský, zvláště v stavbě vět. Bohužel nemáme dosud takového rozboru této češtiny, jaký mají Angličané o jazyce Conradově; ale dojde k němu jednou, a pak se bude moci také ukázati, co je v přínosu dvojjazyčných spisovatelů kladného. Charakteristické pro naše české poměry je to, že se některé z jazykových rysů, působených dvojjazyčností, šíří i k méně pevným spisovatelům jednoja-

zyčným, především k těm, kteří i jinak projevují slabší znalost spisovné normy.

Dr. Mukařovský vytýká dnešnímu vedení NŘ. také tón jazykových referátů a jejich nevěcnost. K výtce nevěcnosti nepodal dr. Mukařovský dokladů dost přesvědčivých, jak jsme ukázali už výše; výtka týkající se tónu dnešních kritik v NŘ. je zajímavá ukázka způsobu, jak se proti dnešní NŘ. bojuje, ale nikoli důkaz o změně ducha ve vedení NŘ. Dr. Mukařovský totiž z několika set stránek věnovaných posudkům literárních děl vybral několik opravdu velmi mírných řádek z 2. ročníku a s nimi měří tón, jímž byl v NŘ. posouzen jazykově velmi špatný Nezvalův román Kronika z konce tisíciletí. Tón jistě přísný, ale patrně i zasloužený; sám prof. Weingart, třebas také soudí nepřívětivě o »společenské úrovni« dnešní NŘ., dovolává se jednoho z přísných výroků onoho referátu bez poznámky v ČMF. XVIII, 1932, 115. Ale takový důkaz, o jaký se tu dr. Mukařovský pokouší, by se dal velmi snadno provést i obráceně; záleží jen na tom, kam se sáhne pro doklady. Stojí snad za poznámku, že jiní čtenáři si zase libovali vzrůst věcnosti a úbytek peprného kazatelství v posledních referátech NŘ.; je vidět, že ani zde nelze vyhověti všem.

Tím by v podstatě bylo učiněno zadost povinnosti, odpověděti na publikaci PLK. »Spisovná čeština a jazyková kultura«. Čtenáři, kteří sledují práci Naší řeči bez předsudků, dovedou jistě sami posouditi nejlépe, je-li naše práce poctivá a prospěšná. Netvrdíme, že jsme byli vždy a ve všem neomylní, a rádi také skutečné své chyby uznáme, neboť nejde o nás, nýbrž o prospěch našeho jazyka. Ale výtku, že kazíme stabilitu spisovné češtiny tím, když hájíme platné normy, odmítáme s klidným svědomím; jsme naopak přesvědčeni, že se tato stabilita porušuje tím, když se do jazykových otázek vnáší neklid teoriemi dosud nedefinitivními a v praxi nevyzkoušenými.

Případný.

Přídavnému jménu *případný* věnoval prof. Havránek delší výklad v knize »Spisovná čeština a jazyková kultura« (Praha 1932) na str. 63n., aby na něm ukázal, »jak slabé a nevědecké jsou základy našeho brusičství a jak usus spisovný, tak mizerný a kaceřovaný od našich brusičů, je lepší a bezpečnější

oporou spisovnému jazyku než jejich zákazy a nápady«. Ale tento výklad Havránkův obsahuje několik nepřesností už v premisách, takže závěry, k nimž dochází, už tím samým nemohou být správné. Především není ve shodě se skutečností tvrzení, že se adj. *případný* »několikrát, třebaže ne tak rozhodně jako adv. *případně*, zamítá v Naší řeči«. V NŘ. se o tomto příd. jméně mluví všeho všudy dvakrát, ale z toho jednou bez zamítavého úmyslu,[1]) takže Havránkovo příslovce »několikrát« se ve skutečnosti může vztahovat toliko *na jeden jediný případ*, t. j. na posudek Qu. Hodury o knize P. Buzkové Mlází (NŘ. 15, 1931, 20). Na tomto místě se adj. *případný* s významem »možný« uvádí mezi výrazy, jejichž původ »třeba hledati zase v běžné češtině, jejíž vliv proniká i do spisů velmi dbalých jazykové správnosti a čistoty«, a ve spojení »případnému výbuchu« se doporučuje místo něho příd. jména *možný*. Ale to přepočítání, které ovšem posloužilo prof. Havránkovi k tomu, aby mohl tím rozhořčeněji odsoudit NŘ., je vedlejší; vážnější jsou nepřesnosti v samém výkladu slova *případný*. Prof. Havránek vykládá věc celkem známou, že adj. *případný* mívalo v starší češtině význam *a)* »vhodný« (»aptus«), *b)* »accidens, accessorius« (t. j. »nepodstatný«, viz Jungmannův slovník s. v.), *c)* »contingens« (u Jungmanna t. »stálý, nahodilý, náhodný«), a druhý význam dokládá ze Všehrda a Řehoře Hrubého z Jelení (o dokladech, které tu uvádí, prof. Havránek praví, že jsou to doklady obecně přístupné v Jungmannově a Kottově slovníku, ale v Jungmannově slovníku s. v. jich není). Nikde však prof. Havránek nenašel, že by adj. *případný* bylo mělo v starší době, počítajíc v to i dobu obrozenskou, význam »eventuální«, jehož oprávněnost v jazyce spisovném chce dokázat. Ale přes to praví: »je z nich (t. uvedených dokladů) viděti, že i tehdy žilo slovo (?) ve významech, s nimiž souvisí dnešní jeho význam »eventuální«, právě v jazyce vědeckém (na př. též v Logice Šimona Jelenia Sušického) a v jazyce právním i administrativním. Jde o kancelářského »šimla«, ale

[1]) Je to v Ertlově zprávě o Škráškově Výboru vazeb a rčení z oboru vojenského (NŘ. 10, 1926, 279). Praví se tam doslova: »*Případný* znamená podle Š. 57 správně ‚nahodilý, příležitý, eventuální'; není to pravda, neboť případnou odpovědí a p. rozumíme dnes zpravidla odpověď vhodnou, náležitou, ale budiž. Je-li však *případný* = eventuální, proč je chybné *případně* = eventuálně?« O smyslu toho místa lze se přesvědčiti pouhým nahlédnutím do rejstříku k tomuto ročníku NŘ., neboť i v něm už tiskem je vyznačeno, že se na onom místě adj. *případný* nevytýká za nesprávné.

starého (,) a o slovo přeložené spíše z lat. *accidens, accidentalis*, podobně jako něm. Zufall, zufällig. To, že neproniklo do jazyka hovorového ve všech svých významech, nýbrž jedině v zúženém významu »vhodný«, nemůže býti důvodem proti jakýmkoliv jiným významům tohoto slova, které to slovo nikdy nepřestalo mít ve spisovném jazyce, atd.« Ale z dokladů, které vůbec jsou po ruce, je vidět, že jediný význam, který »to slovo nikdy nepřestalo mít ve spisovném jazyce«, je význam »vhodný, příhodný«; jenom ten se drží od doby, z níž pochází nejstarší známý doklad, t. j. asi od 16. stol., až do dneška, kdežto významy ostatní časem zanikly a význam »eventuální« vznikl patrně teprve v době zcela nedávné, jak ještě uvidíme. Pro oprávněnost slova *případný* = »eventuální« tedy neplyne z tohoto Havránkova výkladu naprosto nic. Pochybujeme také, že by význam »vhodný« byl u tohoto příd. jména vznikl zúžením; prof. Havránek neříká, z čeho, z kterého významu původního, a přece by bylo třeba to zjistit, neboť bez udání takového základu je předpoklad významového zúžení příliš vrátký. Ani od významu »nepodstatný, vedlejší«, ani od významu »nahodilý, náhodný« nevidět cestu, po které by se mohlo zúžením dojít k významu »vhodný«. A víme-li, že bývalo (a snad ještě je) v českém jazyce také sloveso *připadati, připadnouti* s významem »hoditi se, přiléhati«,[2]) nebudeme původ významu »vhodný« u příd. jména *případný* hledat v zúžení nějakého významu jiného, nýbrž spíše ve spojení s tímto slovesem. Protože pak uvedený význam slovesa *připadati* mohl vzniknouti zcela spontánním způsobem, t. j. bez jakéhokoli cizího vlivu, z původního významu hmotného (srov. na př. Jungmannův doklad z Dobrovského »poklička připadá«), lze význam »vhodný, příhodný, příležitý« pokládati za jediný význam příd. jména *případný*, který se vyvinul přirozeným způsobem na domácí půdě bez cizího popudu. Tím také nejlépe vysvětlíme, proč se právě tento význam ukázal ze všech nejživotnější.

Také o významu »eventuální« praví prof. Havránek, že je to »zúžený význam starší: značí možnost podmíněnou«. K tomu poznamenává, že v době obrozenské mělo adj. *případný* ještě význam širší, t. j. vůbec ještě nemělo význam »eventuální«; na př. Palacký r. 1827 »chce právě, aby se rozlišovalo *případný* »accidens« od *příhodného* »das Passende«, —

---

[2]) Staré doklady viz u Jungmanna s. v.

tedy neuznává pro odbornou terminologii jedině podle Hallera (!) oprávněný význam »vhodný«, — ale dnešní specifikace patrně tehdy již začala: v Dobrovského slovníku z roku 1821 se rozlišuje mezi *náhodný* a *případný* jako dvojím významem něm. zufällig a v Jednání společnosti mus. z r. 1824 (2, 11) čteme o »ponaučení« »v případných podnikáních« úplně shodně s administrativním jazykem dnešním a t. p.« Čtenář zajisté ihned zpozoruje, že prof. Havránek mezeru mezi významem »nepodstatný, nahodilý« a »eventuální« nepřeklenul, nýbrž že ji jen obešel. Přes to, že cesta od »nepodstatný, nahodilý« k významu »eventuální« je na pohled schůdnější než k významu »vhodný«, není tak samozřejmá, aby k jejímu důkazu postačilo pouhé zdání pravděpodobnosti, že »dnešní specifikace patrně tehdy již začala«. Doklady, které prof. Havránek na to uvádí, o začátku takové specifikace nepřesvědčují. Především Dobrovského překlad něm. slova *zufällig* dvěma českými výrazy *náhodný* a *případný* neukazuje nic jiného, než že to byla i tehdy synonyma jen částečná, t. j. že adj. *případný* mělo i významy jiné, ale nikterak to neukazuje na »specifikaci« směrem k významu »eventuální«.[3]) Druhý doklad pak svědčí jen o tom, že se prof. Havránek nepřesvědčil ve věci tak důležité (je to podle něho první doklad významu »eventuální«, ale zcela ojedinělý) o jeho smyslu dost pečlivě, avšak naprosto ne o tom, že slova *případný* je v něm užito »úplně shodně s administrativním jazykem dnešním«. Celý ten citát zní takto: »Pro zběrající členy bylo od samého vysokého presidium v případných podnikáních je vedoucí ponaučení navrženo; v obou řečech země tištěno a s protokolními k tomu cíli též tištěnými archy, ježto dodávání jich po každé dvojnásob provázeti mají, zasláno.« Z toho je na první pohled zřejmé, že adj. *případný* tu nemá význam »eventuální«, nýbrž že se vztahuje k věci docela určité, ke sbírání (t. j. věcí pro museum) a že tedy označuje podnikání *týkající se těch sbírek*, t. j. *příslušné podnikání*. Že toto místo třeba vykládati takto a nikoli jinak, ukazuje i jeho překlad v druhé »řeči země«, jenž zní: »Für die sammlenden Mitglieder wurde vom hohen Praesidio selbst, eine in ihren diessfälligen Unternehmungen sie leitende Instruktion entworfen« atd. V současných slovnících se pak slova se členem *dies-* překládají

[3]) V debatě, o níž se prof. H. také zmiňuje, prof. O. Fischer dokonce prohlásil, že by vyhnal od státní zkoušky kandidáta, který by mu něm. *zufällig* přeložil českým slovem *případný*.

zpravidla opisným výrazem se zájmenem ukazovacím (dokonce na př. diesseitig = téstranný); také zde *diesfällig* zcela nepochybně znamená »tohoto případu se týkající«,[4]) nikoli »eventuální«. Existenci významu »eventuální« u slova *případný* v době obrozenské tedy prof. Havránek nedokázal ani v nejmenším, ba nedokázal ani její možnost. Citát z Palackého pak ukazuje, že i Palacký v slově *případný* spojoval význam obojí, neboť jinak by nebyl poznámku o významu »vhodný« připojil.

Kdyby přechod významu »nahodilý« nebo »nepodstatný« k významu »eventuální« byl opravdu tak přirozený, jak říká prof. H., čekali bychom, že se v jisté době budou vyskytovat doklady na obojí význam vedle sebe, ale nic takového není. V materiálu sebraném kanc. Slov. jaz. českého je poslední doklad staršího významu »nahodilý« z r. 1871 (z Palackého; po r. 1820 se vyskytuje adj. *případný* v tomto významu valnou většinou jen u spisovatelů starší generace), význam »accidens«, t. j. »nepodstatný, vedlejší«, je v nové době doložen velmi slabě; Jungmann z ní má jen doklad z Palkovičova slovníku, Kott dva doklady, ale oba jsou patrně archaismy, ve sbírkách kanceláře Slovníku pak je z doby po r. 1820 jediný doklad ze Zikmunda Wintra (1888), ale to je rovněž zřejmý archaismus. První *pravděpodobný* doklad významu »eventuální« je teprve z r. 1895, a také z doby pozdější je jich ještě nápadně málo (celkem je v materiálech Slovníku přes sto dokladů adj. *případný* a z tohoto počtu jen *pět* s významem »eventuální«). Není tedy mezi staršími významy a významem »eventuální« kontinuita a stále trvá možnost, že významu »eventuální« nabylo adj. *případný* jinak než spontánním vývojem; dokud ona časová mezera nebude vyplněna přesvědčivými doklady, zůstane Havránkův výklad nedoloženou domněnkou. Analogie s vývojem franc. *éventuel* ovšem také neukazuje nic jiného, než »že se mohl význam *accidentalis* takto zúžit«. Nemá průkazné moci ani doklad, který prof. H. uvádí ze 16. stol. na důkaz, že už tehdy byl význam »eventuální« v slově *případný* obsažen. Ostatně takových dokladů by se dalo najít mnoho. Na př. u r. 1538 čteme ve Sněmech čes. (1,438): »Také by slušné bylo, aby

---

[4]) Dobrovský překládá něm. *diesfalls* českým výrazem *v té případnosti*, K. I. Tham má pro ně překlad *strany, z příčiny toho, v příčině toho;* adj. *diesfällig* je uvedeno u J. Franty Šumavského (1844) s významem *toho se týkající, v té případnosti.*

se takoví poslové od obojí strany již zřízeně (sic!) jednoho dne i také jedné hodiny na cestu spolu vypravili, na té cestě všude v hospodách i v jiných místech bratrsky spolu byli a ve všelijakých případných příhodách neb potřebách přátelsky sobě radili a pomáhali.« Zde zajisté by zdánlivě byl dobře možný výklad, že adj. *případný* má smysl »eventuální«; ale víme-li, že po celá staletí další mělo toto slovo jen význam »nahodilý, nepodstatný, vhodný«, nebudeme se nutit do zcela výjimečného výkladu ani zde.

Je tedy vidět, že výklad prof. Havránka o vývoji významů příd. jména *případný* není zcela nepochybný, a jistě není tak přesný a tak vědecky založený, aby mohl být dokladem toho, »jak slabé a nevědecké jsou základy našeho brusičství atd.« Prof. Havránek však dokazuje dále, že adj. *případný* se smyslem »eventuální« žije v dnešním jazyce spisovném vedle svého homonyma se smyslem »vhodný«, že ve významu prvním je to »speciální prostředek spisovného jazyka v několika jeho funkcích (v jazyce administrativním, právním, v jazyce vědeckém)«, ve významu druhém pak že je to slovo hovorového jazyka. Kolise obojího toho významu pranic prý nevadí porozumění, a kdo nerozumí na př. spojení »případná změna«, je prý výjimkou. V jazyce »nelze hodnotiti isolovaná slova, oddělená od jejich funkčního využití a automatisovaných spojení«. — Je tedy jisté, že vznikem významu »eventuální« se stalo adj. *případný* dvojvýznamným; dvojvýznamnost slov je pak vlastnost, které se jazyk rád zbavuje rozličným způsobem, a to proto, že často ani kontext ani situace neurčují dostatečně vlastní smysl takového slova. Viděli jsme něco podobného právě u adj. *případný*, neboť také u něho se jazyk časem vzdal všech jeho významů kromě jediného »vhodný«, a takových příkladů by se dalo uvésti mnoho. Také prof. Havránek uznává potřebu zbavovat se mnohovýznamnosti slov, a to zvláště v jazyce odborném (71 n.), ovšem dodává k tomu, že dvojvýznamnost nevadí u slova *případný*, neboť »toto slovo není termín, totiž slovo automatisované jako isolovaná jednotka, nýbrž je to slovo »vztahové«, a taková slova jsou automatisována ve spojeních, třeba i jen potenciálních, takže jejich rozdíly významové v různých funkcích a automatisacích mnohem méně vystupují a vadí« (str. 72). Tato zásada je snad teoreticky možná, ale v praxi se neosvědčuje. Jsou i velmi běžná spojení adj. *případný*, kterým nejen výjimeční nechápavci, ale ani lidé velmi bystří neporozumějí,

arci počítají-li při něm i s významem »eventuální«. Jak rozumět adj. *případný* na př. v této větě: »Jsou to (v cestopisu) spisovatelovy osobní dojmy, protkané případnými zprávami, čerpanými z literatury místopisné, cestopisné i kulturně historické« (Athenaeum VII, 1890, 174)? Rozumíme sice spojení »dal mu případnou odpověď«, neboť zde opravdu nemůže mít adj. *případný* význam »eventuální«, když nejde o budoucnost, ale nebudeme už tak jisti u věty »prohlásil, že mu dá případnou odpověď zítra«. Nedávno byly v novinách zprávy o tom, že práce četnictva stíhajícího vraha Ondráše je ztěžována nesprávnými a nevhodnými (nepřípadnými) informacemi obecenstva, a vedle těchto zpráv byla v novinách výzva, aby obecenstvo četnictvu pomáhalo případnými zprávami o pobytu vrahově: byly tím myšleny zprávy vhodné, náležité, t. j. spolehlivé, či zprávy eventuální? A konec konců, je i spojení »případné změny programu«, jehož se prof. Havránek především dovolává, opravdu tak jednoznačné? Tyto doklady s nejistým smyslem adj. *případný* (přijmeme-li pro ně obojí význam) by se daly snadno ještě rozmnožit, ale šlo nám toliko o to, abychom dokázali, že i v obvyklých spojeních dnešní dvojvýznamnost adj. *případný* vadí, třebas je to slovo »vztahové«.

Je tedy otázka, stojí-li onen nový význam slova *případný* za to, aby se pro něj bojovalo. Domníváme se, že nikoli, neboť jej opravdu nepokládáme za nezbytný, a co víme, také úřední jazyk dovede se bez něho obejít (na př. odborný jazyk vojenský; právníci při sestavování občanského zákoníka se mu rádi vyhýbali a ponechali si slovo *případný* toliko ve smyslu »vhodný«, a to proto, že právě ona dvojvýznamnost by byla velmi často zaviňovala nejasnost textu). Těm oborům, kterým jde o přesnost a jasnou srozumitelnost výrazu, nemůže tedy dvojvýznamnost adj. *případný* přinést žádné výhody a vždycky lépe pochodí každý pisatel, užije-li pro onen nový význam místo něho slova *možný* nebo cizího *eventuální* anebo konečně vhodného obratu jiného. Ten, kdo se bez adj. *případný* = eventuální nedovede obejít, musí se zvláště starat o to, aby jeho text s ním byl jednoznačný. Výtka Naší řeči, vztahující se na adj. *případný*, týkala se textu literárního, a proto je Havránkova kritika této výtky nepřípadná, neboť i on dokazuje existenci a potřebnost slova *případný* = eventuální toliko pro jazyk věcný (administrativní, právní, vědecký). jh.

POSUDKY A ZPRÁVY.

V. Komárek - dr. Fr. Trávníček, Mluvnické vyučování. Knihovna Společnosti pedagogického musea v Brně, sv. IV. V Brně 1932. 192 stran.

Kniha, která přišla jako na zavolanou. Obrací velmi naléhavě pozornost k jazykovému vyučování na národních školách, jehož metoda a chatrné výsledky už delší dobu znepokojují velkou část učitelstva. Tato zlá zkušenost podnítila loni Společnost pedag. musea v Brně a Pracovní seminář učit. měšť. škol při ŠVSP. v Brně k uspořádání kursu o mluvnickém vyučování; přednášeli univ. prof. Fr. Trávníček a M. Rostohar a zem. škol. insp. V. Komárek. Kniha *Mluvnické vyučování* je založena patrně na výkladech tohoto kursu. Skládá se ze dvou částí: z podrobného praktického návodu k mluvnickému vyučování od prvního školního roku až po čtvrtou třídu měšťanských škol (5—165) a ze stati Teoretické předpoklady mluvnického vyučování (167—184). Autorem první části je zem. škol. inspektor V. Komárek, část teoretická je od univ. prof. dr. Fr. Trávníčka. Na konec je připojen sice stručný, ale užitečný rejstřík věcný (185—189). Tuto knihu třeba uvítat zvláště srdečně také proto, že vychází v době rozkolísané boji o čistotu a vytříbenost spisovného jazyka a že s klidnou rozhodností ukazuje jedinou spolehlivou cestu, po níž lze vyjíti z dnešního jazykového chaosu: nápravu školního vyučování.

Teoretický základ celé knihy je obsažen ve stati prof. Trávníčka. Zdůrazňuje se v ní především velký podíl teorie při tvoření vyučovacích metod a potřeba, aby se i reformní snahy uvědoměle opíraly o pevnou a vědecky přesnou teorii. V posledních třicíti letech bylo naše jazykové vyučování do značné míry založeno na myšlenkách vyslovených ve spise »Jazyk mateřský a škola obecná« (Praha 1897) od A. Janů, t. j. vyhýbalo se metodě mluvnické a nahrazovalo ji metodou »rozmluvnou«, mluvními cviky. Prof. Trávníček rozbírá hlavní námitky Janovy proti mluvnické metodě a důvody pro metodu rozmluvnou a přesvědčivě ukazuje jejich vadnost. Právem se při tom dovolává svědectví nejvýmluvnějšího, neúspěchů Janovy metody ve školní praxi. Základní Janova myšlenka, že se na obecné škole nemůže učiti mateřskému jazyku podle *vědecké* mluvnice, je jistě správná, ale není správný důsledek, který z ní Janů vyvozuje, že na obecnou školu nepatří *vůbec žádná* mluvnice. Zapomněl, že vedle

mluvnice vědecké je také mluvnice *praktická*, která přihlíží především k tomu, čeho je potřebí k správnému naučení jazyku. A tato mluvnice se naopak nejlépe hodí k jazykovému vyučování. Prostomyslný Janův důvod proti mluvnici, že naši předkové (Štítný, Hus atd.) mluvili a psali správně, třebaže se mluvnici neučili, odmítá prof. Trávníček jednak poukazem na rozdílné kulturní poměry doby staré a nové, jednak trefnou poznámkou, že, dovedl-li něco Štítný, Hus a j., není to ještě zárukou, že to dovede dnešní žák obecné školy.

Jenom nesprávná představa o mluvnici mohla přivésti Janů k názoru, že dříve byla řeč než mluvnice, a proto že třeba nejprve učiti řeči a pak teprve mluvnici. Je to tvrzení stejně asi bláhové, jako kdyby někdo tvrdil, že dříve než dějepis byly dějiny, a že proto dějepis do školy nepatří. Prof. Trávníček ukazuje, že mluvnice není přece nic jiného než nauka o jazyce, soustava poznatků o něm. Je to metoda, prostředek jazykového vyučování, nikoli jeho cíl. Učí-li někdo mluvnici tak, jako by ona sama byla cílem vyučování (na př. žádá-li od žáků jen mechanické odříkávání pouček a pravidel mluvnických), je to jeho vlastní chyba, nikoli vada mluvnice a důvod proti mluvnici. »Proti nepochopení, zejména pak proti zmechanisování není chráněna žádná metoda, tedy ani ne metoda mluvnická.« Podobné nepochopení Janovo se projevuje v tvrzení, že mluvnice nepřispívá nijak anebo přispívá jen málo k vypěstění jazykového mluvního citu. Jazykový cit není schopnost vrozená, nýbrž získává se učením, cvikem, studiem jazyka, a k tomu se může dojíti rozličnými cestami. Janů se rozhoduje pro metodu mluvních cviků; metodu mluvnickou odmítá proto, že se jí dítě prý sice naučí odříkat pravidla, ale nikoli správně mluvit a psát. Zase má tedy Janů na mysli jen *špatnou* metodu mluvnickou, ale tím, že se dovolává jen těch případů, v nichž se jeví nepochopení mluvnické metody, ulehčuje si boj proti ní způsobem nenáležitým.

Hlavní přednost napodobovací metody vidí Janů v tom, že užívá postupu, kterým se dítě učí mluvit už ve věku předškolním, t. j. poslouchání a napodobování. Ale Janů zapomíná, že v době předškolní se dítě učí mluvit za zcela jiných podmínek než ve škole. Především nemá škola k učení jazyku tolik času, kolik ho má dítě školou ještě nepovinné a kolik by ho bylo třeba na zdlouhavé vyučování nápodobou. Dále v době předškolní se dítě učí ode všech lidí, kteří jsou kolem něho, kdežto ve škole je jeden učitel na dvacet, třicet i více žáků. I psychologická situace domova a školy je tak

rozdílná, že není na světě učitel tak dokonalý, aby děti necítily, že se školou nastala povinnost a přestalo hraní. A konečně se projevuje rozdíl podmínek i v tom, že doma se učí dítě mluvit zpravidla nářečím, kdežto škola učí jazyku spisovnému a nemůže tedy prostě jen pokračovati v tom, co si dítě přineslo z domova; musí také mnoho měnit a opravovat. S tím souvisí také, že rozsah jazykových vědomostí, které musí škola dítěti podávat, je daleko větší, než byla všední potřeba dítěte v době předškolní, a proto musí být učení rychlejší a vydatnější. Škola musí přemáhati i mnohé překážky, které se stavějí v cestu při učení spisovnému jazyku, na př. stálý a silný vliv nářečí nebo jazyka obcovacího. Jsou tedy podmínky, za kterých pracuje škola, docela jiné než podmínky vývoje dítěte v domově, a proto musí být i metoda její práce jiná. Mluvní metoda se v praxi neosvědčila a nestačí, má-li se dítě ve škole spisovnému jazyku opravdu naučit. Je potřebí, aby byla podepřena a prohloubena také metodou mluvnickou.

Prof. Trávníček dokazuje na několika konkretních jevech jazykových potřebnost a výhodnost mluvnické metody, na př. na slovesných tvarech 3. os. mn. čísla na *-í* a *-ejí*, na tvarech zájmena 1. os., na psaní typu *hadi byli — hody byly*, na užívání jmenných tvarů jmen přídavných a pod. Jsou to vesměs věci, kterým se žák prostou nápodobou dokonale ani naučit nemůže. Velkou předností mluvnické metody je také ta okolnost, že se jí využívá jazykového fondu, který si dítě přináší do školy z rodiny, a to jednak tím, že učitel může při svých výkladech ustavičně vycházeti z toho, co žáci znají už sami (na př. při učení o rozdílu *i* a *y* poukazuje na rozdíl ve výslovnosti lidové, která je žákům běžná, a pod.), jednak — hlavně — tím, že navazuje na instinktivní mluvnickou soustavu, kterou má každý člověk v podvědomí. Úkol školy záleží často jen v tom, aby zachytila a probudila to, co dříme v podvědomí dítěte. Zde má mluvnická metoda dokonce velkou výhodu před ostatními školními předměty a je jen třeba, aby učitel uměl této příznivé disposice dítěte a jeho jazykového fondu dokonale využít. Nelze konečně znevažovati ani to, že mluvnická metoda už svou povahou vede žáka k správnému myšlení a k pochopení požadavku normy a jazykové správnosti. Pravda je, že učení mluvnickou metodou není snadné a mnoho při něm záleží na správném postupu; ale jenom jí lze splniti vrchovatou měrou čestný úkol, který má jazykové vyučování na obecné škole: vyzbrojiti naše

děti takovými poznatky spisovného jazyka, které jsou nutné při vysokém stupni dnešního kulturního života. Mluvnická metoda je zároveň metodou činnou a její správné provádění je krokem k uskutečnění činné školy, po které se dnes tolik volá.

V tomto rozboru Trávníčkově se jeví teoretický základ, na kterém byla vybudována dnešní metoda vyučovací, ve světle opravdu podivném. Proto by bylo žádoucí, aby Trávníčkovo odmítnutí rozmluvné metody v jazykovém vyučování bylo o ní posledním slovem.

Názornou ukázkou, jak lze prakticky vytěžiti co nejvíce a vlastně všechno, čeho je třeba k dobré znalosti mateřského jazyka, z mluvnické metody ve škole, jsou podrobné výklady zem. škol. insp. V. Komárka. Už v prvním školním roce lze začíti přípravu k mluvnici tím, že se děti seznámí se základními pojmy slova, slabiky, hlásky, věty, vlastního jména a pod. Vychází se při tom vždycky z celé věty, stejně jako i při všech ostatních výkladech v letech dalších. V druhém školním roce se může přistoupiti už k vlastnímu mluvnickému vyučování, t. j. jazykový jev se také rozbírá a vysvětluje. Na jednoduchých větách se názorně probírá pojem a význam slovesa a slovesných časů, jmen podstatných a přídavných, podmětu a přísudku. Ve 3. roce se začnou rozvíjet jednoduché věty. Přikročí se k výkladu o přívlastku, předmětu, příslovečném určení a pojmu skloňování. Ve 4. školním roce se prohlubují poznatky už získané výklady podrobnějšími, probírá se skloňování podstatných i přídavných jmen, zájmen a číslovek, časování sloves. Pátý školní rok je věnován věcem, které dosud byly pominuty (na př. přísl. určení příčiny, způsobu a míry, podmiňovacímu způsobu slovesnému, trpnému rodu, stupňování příd. jmen a pod.), a k tomu přistupuje přehled skloňovacích, časovacích a odvozovacích přípon a předpon, výklad o souvětí souřadném a podřadném a konečně přehled slovních druhů. V dalších čtyřech letech na měšťanské škole se látka dosud probraná doplňuje a rozšiřuje, výklady se zaokrouhlují v celé kategorie (na př. časování sloves v šestero tříd a pod.) a přidávají se praktické kapitoly o tvoření sloves, o nesprávných rčeních, o aplikaci větného rozboru při výkladu nesnadných vět ve čteném textu a j. Při tom se nikde nezapomíná, že nejsou cílem tyto pouhé poznatky gramatické, nýbrž jejich užití v jazykové praxi, a že učitel má vycházeti ze znalostí, které si žáci do školy už přinesli. Dobrým úvodem do školní

práce budou každému učiteli bohaté příklady a ukázky postupu, kterými je osnova protkána, zvláště také poznámky o výrazech, v kterých se nejčastěji chybuje. Na jazykovou správnost, jeden z hlavních cílů vyučování mateřskému jazyku, vždy a všude klade se náležitý důraz. »Vůbec jest vésti žáky vždy ke správné mluvě, i když ještě nelze příslušný jev řeči mluvnicky vysvětlit i zdůvodnit« (31). Na celém díle i na všech jednotlivých částech je zřejmě vidět, že se tu zkušenost vynikajícího učitele spojila se spolehlivou znalostí českého jazyka k vytvoření díla, které je prvním světélkem v dnešním bludišti jazykového vyučování.

Místy uškodil výkladům Komárkovým nedostatek času, neboť naléhavá potřeba autora nutila, jak sám poznamenává, k spěchu při vydávání díla; ale vady jsou vesměs jen v jednotlivostech, které se snadno dají opravit. Tak na př. výklad o slabice (»kousku slova, který vyslovíme jedním otevřením úst, říkáme slabika«, str. 10) může děti svádět k tomu, že slova jako *ale, dále* a pod. budou pokládat za slabiku jen jedinou. Rozdíl ve výslovnosti *i* a *y* je jen v některých nářečích moravských, nikoli v nářečích českých, a nebude tedy možno užíti ho při pravopisných výkladech obecně (str. 12). Předčasné je snad vykládati už ve 4. roce o rozdílném pojetí 7. pádu ve výrazech *házeti míčem* a *hoditi míčem po někom* (37). Výklad o skloňování číslovky *sto* a *tisíc* (57) by bylo možno zjednodušit (vybrat způsob nejobvyklejší), ale sotva lze při něm na plno souhlasit se zásadou »Držme se proto těch vazeb s číslovkami *sto* a *tisíc,* které žijí v místní řeči«. Také kapitolu o slovesech bezpříznakých (str. 138 n.) bude asi třeba upravit tak, aby co možná vyhovovala dnešnímu systému jazyka (na př. sloveso *dáti* se už opravdu časuje podle vzoru *dělati*); také v článku o některých zbytečných slovech opisných (141 n.) zůstaly tu a tam zákazy zbytečně úzkostlivé (na př. není vždy totéž *po čas prázdnin* a *o prázdninách, během roku* a *do roka*). Snad by bylo možno vytknouti ještě leccos jiného, na př. dialekticky zabarvené příklady (*ševcovka* na str. 16, *hore* na str. 69 a pod.), ale vesměs jsou to věci méně významné a nikterak neruší příznivý dojem z celého díla. Také dost četná nedopatření tisková byla zaviněna chvatem práce; mnohá z nich jsou na konci opravena, některá zůstala bez opravy, na př. ve slově m. v slově (10), těčka m. tečka (11), křídélka m. křidélka (22, 23), líbí m. líbí (26), se druhým m. s druhým (31), ke hradu m. k hradu (34), nebo-li m. neboli (37), zvýší m. zvýši (76),

tokto m. takto (123), konkrétně m. konkretně (143 a j.), děti zvykali (176), jemné tvary m. jmenné (179) a j. V textu psaném velmi pečlivým jazykem překvapují poněkud rčení »stěžovati si do chatrné přípravy« (5), »učiti se pamětně« (7), začíti s přívlastkem« m. přívlastkem (25), »je vyloučeno probrati všechno« m. je nemožno (173, 179).

Byl tedy touto společnou prací praktika a teoretika učiněn dobrý počátek. Je třeba nyní, aby jejich dílo našlo ohlas také v učitelstvu samém a aby s jeho pomocí mohlo býti doplňováno i zdokonaleno tak, jak si jeho autoři přejí.

J. Schwarz.

DROBNOSTI.

BŮH-BUCHTOVÁ. *(Proti mylnému datování.)* V anekdotě *»Hlas lidu«*, kterou St. J. (= J. Stan. Guth-Jarkovský) otiskl v týdeníku *»Švanda dudák«* (1925, č. 5, str. 71), vypravuje autor o své prázdninové jízdě z města P. (= Poličky) do městečka J. (= Jimramova), kde v oblíbeném svém zátiší na Českomoravské vysočině chtěl mezi známým lidem ztráviti několik klidných dní. Projížděje vesnicí X., spatří na místě mlýna, který náležel vdově po mlynáři Buchtovi, čerstvé spáleniště, i táže se vzrušeně kočího, co se to stalo za neštěstí. »Inu,« rozvážně a velmi významně odpovídá kočí, *»Bůh to chtěl — a Buchtová taky . . .«* Zde je vtipné vyhrocení anekdoty. Bude-li však někdy po stránce semasiologické doložen tento výraz citátem ze zmínky Guthovy, mohlo by dojíti k mylnému datování, jako by totiž snad onen postilion byl (asi r. 1925) původcem obratu, který se pak na Českomoravské vysočině vžil a jehož se tam užívá od té doby. Uvádím proto, že příjmení Buchtů se ve jmenovaném kraji vyskýtá dosti hojně a uvedené úsloví je tam dávno běžné. Slýchal jsem je již přede dvěma desítiletími v Písečném v tvaru *»Bůh to chtěl a Buchtová* (někdy také: *Buchtelka*) *taky«;* jako hříčka slovní působilo spojení jmen Bůh (vysl. Buch) — Buchtová (Buchtelka), ale nečinila se tím narážka na určitou Buchtovou. Jako staré rčení místní mi toto úsloví též označil nebožtík můj tchán, říd. uč. Ant. Košťál, který v Písečném po léta působil.

A. P.

LIDOVÁ RČENÍ. (Srov. NŘ. 17, 30.) Otiskujeme další část sbírky p. říd. učitele Fr. Jiráska z Dobřenic. Doklady jinak neoznačené jsou z Dobřenic. — Ženu miluj jako dušku a třes jako hrušku (Kratonohy). — Pro milou po krk vodou (Kratonohy). — Dyž příde dvacátej tejden, roste tráva, i kdyby ji palicej do země tlouk (Kratonohy). — A.: Copak že ste se s Fandou rozešli? B.: Eh, už je mezi náma konec. Konec, zvonec, smrti naši kolourat. — »Babina« Klacková říkávala mlsným dětem: »Pravi svatej Tomáš: Doma jez, co máš, a inde, co ti daj.« — Mluvilo se o tom, co kdo rád. Babička soudila: »To jak kdo. Já bych nepozřela kousek tlustyho

masa ani za nebesky královstvi. Ale je to tak, jak se říká: Někdo rád dolky, někdo holky, někdo homolky.« — O nehodném se říkává: Ten měl umřít dříu, než se narodil. — Dyž dá sedlák vobíli do stodoly, je nejvjéči žebrák (t. není-li pojištěn a vyhoří; Kratonohy, 1890). — Jakej šel, takovou našel (nehodný člověk si vzal nehodnou ženu; Kratonohy). — Malá dírka, ale velká sbírka (t. ústa; Kratonohy). — Nejlepči řemeslo je vod meze k mezi (rolnictví; Kratonohy). — Špatná švadlena je jako svatá Bára: Co ve dne ušije, v noci pára (Kratonohy). — Tlustý pes, bílý dřez, čistá handra děvečku vdává (dřez = dřevěný škopek, v němž se drhne nádobí; Kratonohy). — O milencích se říká: První vinka odpustinka (když hoch »přeskočí« děvče, ale vezme si je; Kratonohy). — Večír hoch a ráno smrt (Kratonohy). — Svatej Matouš svačni zakous (od sv. Matěje 21. září se krátí dni, a proto se chase už nedává svačina; Kratonohy). — Vzal to vítr vod vody! (= vzal to nešť, vzal to čert, aťsi! Kratonohy). — Pude Anda do bálu? Nejni ji ňák dobře, ale to vona pude, dyby měla po štyrech lízt. — Pařez třikrát člověka zařeje: dyž ho dobejvá, dyž ho štípe a dyž s nim topi. — V dobrých kamnech by i voda schořela. — Počkej, šak ty poznáš Pánaboha, až přídou tlusty do tenkejch (až budeš v tísni). — Řeznik obchoduje na Prahu (dodává dobytek do pražských jatek). — Prodal krávu na řeznika. — Nedělej naschvály! Dělá mu samy naschvály. — Nedělej s tim takovy dlouhy roztahy, ceráty. — Vony (= on ji, t. ženu) vodi jako galandéryji (v Dobrušce před lety nosily školačky i větší dívky na krku *kalandériji.* Byl to amulet eliptického tvaru, asi 2 cm dlouhý, obyčejně z tlustého mosazného plechu; byl na něm vyražen relief některého svatého nebo Panenky Marie, proto mu v Kratonohách říkali *matička;* odtud vzniklo uvedené rčení a znamená asi: on ji má jako svátost). — Je nahranej. Kulhá (je slepej) naušecky štyry (= zkrachoval). — To je špormajstr (špormajzlík). Toho ani heverem do hospody nedostanou. — Museli sme dědu vyheverovat, aby šel trochu na sluníčko a nedržel pořád kamna. — Bére na držák, bére na nášejek (chce holku nechat). — Pustil holku k vodě (nechal jí). — O pěkné věci, o dobrém jídle: To je kloubouček, có? Tomu se říká »pane«! Jó, tomu se říká »slyšej voni«! (Kratonohy). — Vši s nim hejbaj. Budou ho vši žrát. Von nemá vši, ale vši maj jeho. Má ve štvrtky (Kratonohy). — Nedal mně ani zlámanej špendlik, ani ment. — Nikde se nehnula ani myš. Ani pes nezaštěk (o nočním tichu na vsi). — Otevrou-li se dveře větrem, říkává se: Bezrukej vodvirá. De sem pan Větrouskej. — Je to zhůru nohama (Dobřenice). Je to zhůru palcem (Kratonohy). — Zaskočilo mu do koláčovy dírky (při jídle se zakuckal). — Má dobrou maštel (dobrou stravu). — Má vysoko do žlabu (má se špatně). — Děvče se lípne na musky. Je krotká, žére z ruky. — Dělník vypravoval, co se mu jednou stalo, a dovolával se svědectví občana N.: »To vám řekne N., šak je posud na dobrym zdravi.« — To já na sousto nekoukám. Grejcar mňe neuďál.

Odpovědný redaktor: prof. dr. Jiří Haller. — Tiskli Neuber. Pour a spol. v Praze I., Bílkova 17.